

Дмитро Петручок

студент гр. ПОФГм-22,

Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

Науковий керівник: к.е.н., доцент Ірина Круп'як

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ СУТНОСТІ ВИТРАТ ДОМОГОСПОДАРСТВ ТА ЧИННИКИ ЇХНЬОГО ФОРМУВАННЯ

Витрати домогосподарств відіграють вагому роль в економічній системі, створюючи багатоаспектний вплив на усі аспекти її функціонування. Вони є не тільки інструментом задоволення матеріальних та духовно-культурних потреб громадян, але й належать до найважливіших чинників, що визначають динаміку споживчого попиту як драйвера економічного зростання. Через формування попиту на товари і послуги витрати домогосподарств впливають на виробництво, зайнятість і стабільність фінансової системи. Зважаючи на ці обставини, вивчення витрат домогосподарств є важливим напрямом економічної науки, адже дозволяє зрозуміти механізми формування споживчої поведінки населення, оцінити рівень добробуту та ефективність соціально-економічної політики держави. В умовах політичної невизначеності, безпекових ризиків та воєнних дій наукове вивчення витрат домогосподарств набуває особливого значення, оскільки дає інформацію для своєчасного корегування політики держави у сфері доходів. Вивчення витрат домогосподарств дозволяє не лише оцінити рівень життя населення, але й виявити основні чинники, що формують споживчу поведінку, зокрема інфляційні процеси, рівень зайнятості, доступність кредитних ресурсів і державну політику у царині соціального захисту. У зв'язку з цим, усебічне вивчення витрат домогосподарств є важливим інструментом для прогнозування соціально-економічного розвитку та формування ефективних управлінських рішень [3].

Незважаючи на певний сплеск уваги з боку наукової спільноти до пізнання природи витрат домогосподарств, який спостерігався на початку 2010-х років, на теперішній час наукові дослідження з цієї тематики мають поодинокий характер. На думку О. Кириленко, С. Коваль, А. Сидорчука та І. Сидор, серед науковців спостерігається практична однастайність щодо поглядів на тлумачення сутності поняття витрат домогосподарств [6], хоча на наш погляд, з цією думкою складно погодитись. У наукових поглядах вчених можна зустріти винятково різноманітні позиції щодо розуміння цього поняття та його структуризації. Зокрема, доцільно навести наукову позицію Т. Кізими, яка системно вивчає сферу фінансів домогосподарств, в тому числі витрати як їх складову. На її думку, витрати домогосподарств – це «грошові кошти або інші матеріальні активи (наприклад, продукція особистого підсобного господарства), які вже використані домашнім господарством з метою задоволення особистих чи колективних потреб» [7, с. 62]. У наступних працях вчена дещо модифікує власну позицію, характеризуючи витрати домогосподарств як «фактичні затрати грошових та матеріальних ресурсів, які спрямовуються на задоволення поточних потреб домогосподарства і є необхідними для забезпечення його життєдіяльності і розвитку» [8, с. 246]. У першій дефініції

Т. Кізіма звертає увагу на джерела доходу, з яких утворюються витрати, а також цілі, на які вони спрямовуються, при цьому не розкриваючи їхню природу. В іншому визначенні вчена обмежує витрати домогосподарств лише їх поточною частиною, упускаючи такі важливі їх складові, як інвестиційні витрати.

Ці упущення враховують у визначенні витрат домогосподарств Т. Богданова та Л. Іванова. Вони визначають це поняття як «суму платежів домогосподарств та населення за отримані товари й послуги, суму коштів, направлених на купівлю акцій, сертифікатів, валюти, нерухомості, на будівництво, допомогу родичам і знайомим, на вклади до банківських установ, на податки тощо» [15, с. 112]. Такий підхід до формулювання сутності поняття витрат домогосподарств вважаємо не зовсім вдалим, оскільки перелічування самих складових не дає розкриває їхньої природи та особливостей утворення.

Подібний підхід застосовують автори підручника «Фінанси» за редакцією С. Юрія та В. Федосова. На їхню думку, витрати домогосподарств являють собою «сукупність платежів, що здійснюються домогосподарством для забезпечення його життєдіяльності. Вони об'єднують витрати на придбання продовольчих і непродовольчих товарів і оплату послуг, інвестиційні витрати, податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти» [13, с. 355]. Попри те, що науковці значно розширюють спектр витрат домогосподарств, долучаючи до нього витрати інвестиційного спрямування й на сплату зобов'язань, стверджувати про те, що ці витрати пов'язані виключно із забезпеченням життєдіяльності домогосподарства недоречно. Як аргумент, слід навести сучасну ситуацію, коли домогосподарства значну частину власних доходів спрямовують на благодійну допомогу військовим та особам, які постраждали від воєнних дій, на реалізацію гуманітарних проєктів. Ці витрати жодним чином не пов'язані із потребами життєдіяльності конкретного домогосподарства, але є важливою складовою сукупних витрат.

Натомість, О. Замора і Л. Ярема звертають увагу на таку складову витрат домогосподарств, як квазівитрати, тобто блага, які держава надає безоплатно для громадян за бюджетний кошт. З урахування цієї позиції, вчені зазначають, що витрати домогосподарств складаються з «грошових витрат ... вартості спожитих домогосподарством і подарованих ним родичам та іншим особам продовольчих товарів ... суми пільг та субсидій» [5, с. 51]. Подібну позицію щодо розкриття сутності витрат домогосподарств займають Л. Юрчишена [14, с. 158], Л. Ліпич, О. Івашко, С. Мостенець [9, с. 38] та ін. Проте, наведене визначення порушує один із базових логічних законів наукових досліджень, що не допускає тлумачення будь-якого явища через тотожні поняття (у цьому випадку, це термін «витрати»).

Причиною поширеності серед вчених такого підходу до тлумачення витрат домогосподарств вважаємо те, що його використовують у діяльності органів офіційної статистики при спостереженні цієї сфери економічних відносин. Так, у методологічних поясненнях до розділу «Демографічна та соціальна статистика» сукупні витрати домогосподарств розглянуто як «суму споживчих і неспоживчих сукупних витрат ... в тому числі фактично сплачені грошові витрати домашнього господарства, вартість натуральних надходжень, суму пільг та безготівкових субсидій» [10, с. 13]. Аналогічну дефініцію містить статистичний збірник «Витрати

і ресурси домогосподарств (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України» [1, с. 428-429]. У ньому також примічено, що складу сукупних витрат домогосподарств зараховують передану іншим особам допомогу у вигляді продуктів харчування, вирощених у власному підсобному господарстві. У Статистичному щорічнику за 2022 рік витрати домогосподарств деталізують з точки зору форми їхнього здійснення, тобто грошової і негрошової складових. Зокрема, деталізовано витрати у формі пільг та субсидій, до яких зараховують вартість отриманих домогосподарствами безкоштовних медичних, транспортних послуг, пільг з оплати комунальних благ та інше. Щодо грошових витрат, то вони об'єднують витрати на оплату товарів і послуг для власного споживання, витрати, пов'язані із веденням особистого підсобного господарства, а також на придбання фінансових активів (валютних цінностей, цінних паперів, банківські вкладення), сплату податків та інших платежів [12, с. 55-56].

Найбільш вдалим з точки зору розкриття сутності витрат домогосподарств вважаємо підхід С. Мочерного, який характеризує витрати домогосподарств як «суму усіх грошових коштів і благ матеріального стану, котрі витрачені в ході виконання домогосподарствами своїх економічних функцій, в результаті чого між домогосподарствами, з одного боку, та відповідними гілками влади, фінансово-кредитними установами й іншими суб'єктами, з іншого боку, виникають відносини приватного та неприватного характеру на різних етапах суспільного відтворення» [11]. Незважаючи на те, що ця дефініція не містить деталізації статей витрат, вона чітко пов'язує їх з виконання економічних функцій домогосподарства у всій їхній різноманітності, а також фокусує увагу на тому, що витрати є елементом фінансової діяльності домогосподарства.

Витрати домогосподарств формуються у складному середовищі, що об'єднує комплекс чинників внутрішнього та зовнішнього походження та різного характеру дії. До чинників зовнішнього походження, які визначають об'ємно-структурні параметри витрат домогосподарств належать:

- рівень економічного розвитку країни та її національного доходу. У країнах із високим рівнем розвитку та добробуту суспільства структура витрат населення суттєво відрізняється від показників держав, які розвиваються, а тим більше країн, що належать до числа найбідніших. Відповідно до закону Е. Енгеля про структуру витрат, із збільшенням добробуту домогосподарства частка витрат на товари першої необхідності поступально знижується, хоча обсяг цих витрат в абсолютній сумі може продовжувати збільшуватись. Поряд з купівлею більш якісних продуктів харчування та інших товарів першочергової потреби, такі домогосподарства більш активно витрачають кошти на придбання товарів розкошів, відпочинок та інші витрати, які є атрибутами заможного життя. Навпаки, якщо у країні спостерігається криза, що позначається на рівні життя населення, то домогосподарства схильні переходити до споживання більш дешевих товарів і послуг, а в структурі витрат зростає частка благ першочергової потреби;

- схильність до заощаджень, зважаючи на їхню обернену корельованість із витратами домогосподарств. Чим більший інтерес домогосподарства виявляють до заощаджень, тим меншими будуть їхні витрати на придбання товарів і послуг. При

цьому також можна стверджувати про залежність схильності до заощаджень від рівня доходу домогосподарства – чим більш заможним воно є, тим більш активно члени такого домогосподарства заощаджують кошти, формуючи багатство [3];

– рівень позикового процента на фінансовому ринку, який по-різному може впливати на домогосподарства. З одного боку, підвищення процентних ставок на фінансовому ринку спонукає частину домогосподарств більше заощаджувати, бо це дає підстави очікувати збільшення доходів в майбутньому за рахунок процентів чи дивідендних виплат. З іншого боку, зростання процентних ставок за позиками може спонукати частину домогосподарств відкласти плани із споживчих покупок до більш сприятливих обставин, коли процентні ставки знизяться. Крім того, для частини домогосподарств, які взяли кредити на купівлю житла чи інші потреби на умовах плаваючого відсотка, підвищення рівня процентних ставок означатиме зростання витрат на обслуговування позики, а отже потребу в перерозподілі витрат на інші цілі;

– рівень політичної та економічної стабільності в країні. Зокрема, у випадку політичних потрясінь, економічної нестабільності та невпевненості у перспективах економічного зростання значна частина домогосподарств схильна відкласти вагомі покупки до стабілізації ситуації та більшої її визначеності. Вплив цього чинника також виявляється через рішення домогосподарств на фінансовому ринку – у періоди невизначеності та значних коливань процентних ставок населення більш схильне відтермінувати здійснення фінансових операцій, що впливає на споживчі витрати та заощадження;

– рівень безробіття та конкуренції на ринку праці, що впливає на витрати домогосподарств у кількох ракурсах: по-перше, у випадку тимчасового безробіття громадяни схильні до економії власних коштів та обмеження витрат через низький дохід і відсутність впевненості у майбутньому; по-друге, високий рівень безробіття в країні та гостра конкуренція на ринку праці посилюють невпевненість у власних перспективах серед тих, хто має роботу, що може стати перепорою для здійснення масштабних покупок; по-третє, у випадку безробіття та високої конкуренції люди вважають за доцільне витрачати більшу частку свого доходу на підвищення своєї кваліфікації, пошук місця роботи та інші супутні витрати, що обмежує можливості купівлі товарів та послуг іншого характеру;

– загальний рівень оподаткування в країні. Підвищення ставок податків на особисті доходи негативно впливає на можливості домогосподарств щодо купівлі товарів та послуг, здійснення заощаджень. Прогресія в оподаткуванні доходів є одним з інструментів не тільки вирівнювання доходів населення, але й обмеження споживчих можливостей заможних прошарків суспільства, стримування попиту на окремі товарні групи. Подібним чином на витрати впливає політика держави у сфері непрямого оподаткування, адже підвищення універсального акцизу веде до підвищення загального рівня цін в країні, а корегування ставок специфічних акцизів впливає на доступність окремих видів товарів та послуг, що безпосередньо впливає на споживчі настрої населення.

Не менш вагомим є вплив на витрати домогосподарств внутрішніх чинників, які зумовлені специфікою складу конкретної сім'ї. Незважаючи на значну кількість чинників, серед них доцільно виокремити наступні:

– рівень доходів домогосподарства, який залежить від вікового складу його членів, наявності роботи та інших характеристик. Для домогосподарств, до складу яких входять особи пенсійного віку, в Україні характерна поведінка обмеження сукупних витрат через низький рівень доходів, оскільки рівень пенсійних виплат більшості пенсіонерів не забезпечує їм гідного життя. Як свідчать статистичні дані, структура споживчих витрат багатодітних та бездітних сімей значно відрізняється, адже народження та виховання дітей вимагає значних витрат, тоді як соціальні виплати для багатодітних є вкрай недостатніми. Рівень доходів домогосподарств, а отже його можливості щодо здійснення сукупних витрат, також залежать від сфери працевлаштування його членів, оскільки рівень міжгалузевої диференціації доходів у формі заробітної плати в Україні сягає кількох разів;

– схильність до наслідування, «стадний інстинкт» суспільства. Витрати на окремі товари та послуги можуть суттєво змінюватись залежно від того, наскільки модними вони вважаються з точки зору відомих людей, «блогерів», телезірок та ін. Іноді громадяни схильні купувати товари з низькою корисністю, але які вважають атрибутом розкішного життя чи слідування модним трендам. Модні товари, які користуються підвищеним попитом, відзначаються високою ціною, що також має свій вплив на структуру витрат домогосподарств [4];

– рівень фінансової грамотності членів домогосподарства, адже він визначає здатність людини ухвалювати раціональні споживчі рішення, уникати фінансових ризиків. Фінансово освічені індивіди більш усвідомлено підходять до структури своїх витрат, планують бюджет, формують заощадження та інвестують кошти з урахуванням довгострокових перспектив. Це дає можливість уникнути надмірних споживчих витрат, знизити рівень кредитної залежності та підвищує фінансову стабільність домогосподарства. Навпаки, низький рівень фінансової грамотності стає причиною імпульсивних витрат, накопичення боргів й неспроможності особи заощаджувати. Це підвищує рівень вразливості домогосподарства до економічних криз, інфляції та змін на ринку праці. Фінансова грамотність також допомагає населенню ефективно використовувати фінансові інструменти, такі як страхові продукти, добровільні пенсійні програми та інвестиційні можливості, що сприяє формуванню довгострокової економічної безпеки.

Таким чином, витрати домогосподарств є складним економічним явищем, яке формується під впливом багатьох чинників, здійснює багатоаспектний вплив на рівень добробуту суспільства та перспективи економічного зростання. Вагома роль, яку витрати домогосподарств відіграють в економічній системі, визначає необхідність вироблення продуманої політики держави щодо їх регулювання, що не тільки забезпечить додатковий імпульс для розвитку економіки, але й також сприятиме підвищенню рівня життя усіх верств населення.

Список використаних джерел:

1. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2020 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) Статистичний збірник / за ред. І. І. Осипової. Київ: Державна служба статистики України, 2021. 449 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/06/vrd_20_ue.pdf
2. Горин В. П., Булавинець В. М. Теоретичні засади бюджетних трансфертів як інструмента фінансового регулювання суспільного добробуту. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. №5/1. С.11-17. URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/37975>
3. Горин В. П. Теоретичні засади кредитування як форми фінансового забезпечення суспільного добробуту. *Світ фінансів*. 2017. Вип. 1 (50). С. 152-165. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/22899>
4. Городняк І. В. Чинники формування споживчої поведінки домогосподарств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 13. С. 13-16. URL: <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/5.pdf>
5. Замора О., Ярема Л. Особливості розвитку та значення домогосподарства як суб'єкта економічної системи. *Агросвіт*. 2016. № 8. С. 48-52.
6. Кириленко О., Коваль С., Сидор І., Сидорчук А. Аналіз витрат як складова оцінки фінансового стану домогосподарств. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2022. Т. 3 (44). С. 82–91.
7. Кізима Т. Витрати домогосподарств України: сутнісно-аналітичний аспект. *Вісник ТНЕУ*. 2009. № 2. С. 61-70.
8. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку: монографія. Київ: Знання, 2010. 431 с.
9. Ліпич Л., Івашко О., Мостенець С. Формування системи управління доходами та витратами домогосподарств: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 204 с.
10. Методологічні пояснення до розділу «Демографічна та соціальна статистика. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Мочерний С. В. Політична економія: навч. посібник. К.: Знання-Прес, 2002. 687 с.
12. Статистичний щорічник України 2022 / за ред. І. Є. Вернера. К.: Державна служба статистики України, 2023. 387 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_22_u.pdf
13. Фінанси: підручник / С. І. Юрій та ін.; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид., переробл. і доповн. К.: Знання, 2012. 688 с.
14. Юрчишена Л. Політична економія: навч. посібник. Вінниця: ВФЕУ, 2014. 341 с.
15. Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика. Монографія / Т. Богданова та ін.; за ред. В. Никифорова. Одеса: Одеський національний економічний університет, 2012. 316 с.